ÚSTAV SVETOVEJ LITERATÚRY SAV
INSTITUTE OF WORLD LITERATURE SAS

Roman Mikuláš a kol.

Podoby literárnej vedy

Teórie – Metódy – Smery

VEDA
vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Bratislava 2016

Obsah

Úvod 7

Poetika (Tibor Žilka) 11
Rétorika (Tibor Žilka) 19
Genológia (Tibor Žilka) 31
Štylistika (Tibor Žilka) 38
Verzológia (Tibor Žilka) 45
Metrika (Tibor Žilka) 54

* * *

Literárna hermeneutika (Roman Mikuláš) 60
Pozitivistická literárna veda (Roman Mikuláš) 67
Literárna komparatistika (Róbert Gáfrik, Miloš Zelenka) 74
Tematológia (Miroslava Režná) 93
Dejiny ducha (Roman Mikuláš) 102
Fenomenológia literatúry (Ladislav Šimon) 108
Ruský formalizmus (Soňa Pašteková) 113
Štrukturalizmus a poštrukturalizmus (Pavel Matejovič) 124
Recepčná estetika (Roman Mikuláš) 137
Literárna sociológia (Andrea Mikulášová) 147
Kritika ideológie (Ladislav Šimon) 156
Analýza diskurzu (Roman Mikuláš, Andrea Mikulášová) 161
Semiotika a literárna veda (Krisztián Benyovszky) 172

* * *

Literárna komunikácia (Ľubomír Plesník, Roman Mikuláš) 190
Naratológia (Zuzana Malinovská) 205
Intertextualita (Ján Jambor) 220
Translatológia (Marián Andričík) 237
Historiografia literatúry (Soňa Pašteková) 244

* * *

Semiotika a literárna veda

KRISTIÁN BENYOVSZKY

Semiotika (z gr. *sémeiótiké* = určenie znaku) je veda o znaku a procese označovania (semiózy). Semiotika literatúry sa zaoberá znakovými aspektmi výstavby umeleckého textu, jeho tvorby a recepcie.

Do výskumnej oblasti semiotiky patrí všetko, čo môže byť chápané ako znak, t. j. čo nadobúda znakovú funkciu. Ak vychádzame z najvšeobecnejšej definície znaku (všetko, čo stojí za niečo iné, je znakom), musíme uznať, že potenciálne akýkoľvek predmet, jav, skutok či akákoľvek udalosť každodenného a spoločenského života sa za istých okolností môže pre niekoho stať znakom (môže dôjsť k semiotizácii). Z toho vyplýva, že výskumné pole semiotiky je neprehľadne široké a rozvetvené. Semiotika nie je koncepčne a metodologicky jednotná disciplína, skôr ju možno charakterizovať ako interdisciplínu či „prierezovú vedu" (Voigt 2008, 74), ktorá sa pred osamostatnením formovala v disciplinárnom rámci medicíny, filozofie, logiky, teológie, lingvistiky a teórií rôznych druhov umení. Tým, že do centra svojho záujmu postavila otázky spôsobu, stupňa a formy značenia, významným spôsobom zasiahla do diskusií spoločenskovedných, umenovedných a prírodovedných disciplín: otvorila cestu k analýze znakových aspektov rôznych foriem spoločenskej, umeleckej a biologickej komunikácie.

Začiatky semiotického uvažovania

Semiotika ako samostatná disciplína vznikla iba v druhej polovici 20. storočia, jej korene však siahajú až do starovekého Grécka, kde sa termínom *sémeiotika* označovala medicínska prax určenia chorôb na základe telesných príznakov (symptómov). Hippokrates a neskôr Galénos a ich nasledovatelia interpretovali symptómy ako znaky (*semeion*), čo stoja za niečo iné, t. j. odkazujú na istú chorobu (Sebeok 2003, 52). Vyšetrenie malo trojitý cieľ: zaznamenaním príznakov určiť danú chorobu hic et nunc (diagnóza), objasniť, čo tomu predchádzalo (anamnéza), a sformulovať ďalší predpokladaný vývoj (prognóza). Začiatky semiotiky sa teda úzko viažu k ľudskému telu ako nositeľu znakov, ktoré si vyžadujú interpretáciu – jednak samotného „nositeľa" príznakov (chorý referuje lekárovi o svojich telesných a duševných pocitoch na základe subjektívnej interpretácie) a jednak druhej, cudzej osoby, kompetentnej správne vykladať viditeľné, počuteľné a hmatateľné znaky choroby. Tradícia „telesnej" per-

spektívy, t. j. telesná podmienenosť semiózy, zostala živá až dodnes vo výskume nonverbálnej komunikácie (tzv. „reč tela"), v divadelnej semiotike, v gastrosemiotike (Manetti – Bertetti – Prato 2006), v modálnej semiotike (Zajac 2009), v pragmatickej estetike (Plesník 1998) a v tzv. semiotike vášní (Greimas – Fontanille 1991; Fabbri-Sbisà 1985).

Telesné príznaky spolu s atmosférickými javmi a stopami zvierat či ľudí patria do skupiny tzv. *prirodzených* znakov a to je práve tá oblasť, s ktorou súvisia prvé uvažovania o znaku. Z dnešného pohľadu ich možno charakterizovať ako znaky, za ktorými netreba hľadať komunikačný zámer. Nevznikajú totiž z potreby niečo vyjadriť, sprostredkovať, komunikovať, sú iba prijímané a interpretované nejakým subjektom ako znaky niečoho, a to na základe usúvzťažnenia následku s príčinou.

Ak nám stúpla teplota, sucho kašleme a bolia nás kĺby a svaly, značí to prítomnosť nejakých chorobotvorných baktérií či vírusov v našom tele (výsledkom lekárskeho vyšetrenia môže byť diagnóza chrípky). Ak ráno vidíme kaluže na chodníku, to znamená, že v noci muselo pršať; ak na druhý deň je na ich mieste ľad, potom v noci mrzlo. Ak sa našiel odtlačok topánky nejakej osoby na mieste činu, potom dotyčný tam s veľkou pravdepodobnosťou aj bol.

Možno povedať, že v týchto prípadoch je medzi znakom a tým, na čo znak odkazuje, synekdochický či metonymický vzťah. Telesné symptómy, kriminologické indície a meteorologické javy odkazujú na niečo, čo v čase ich vnímania už nie je prítomné, resp. je prítomné iba latentne (skryto) či parciálne, alebo o ich bývalej existencii svedčí len istý fyzický (priestorový) kontakt. Pri interpretácii prirodzených znakov robíme odhady, vyvodzujeme závery na základe istých skúseností a pravdepodobnostných pravidiel.

Ďalšia dôležitá oblasť, ktorá sa stala predmetom plodných (pre)semiotických reflexií a markantne poznačila aj neskoršie smerovanie postupne sa osamostatňujúcej disciplíny, bol jazyk, prednostne slovo. Prvé stopy uvažovania tohto charakteru nachádzame u stoikov, ktoré sa však nezachovali a poznáme ich iba z druhotných prameňov a odkazov (Diogenes Laertios, Sextus Empiricus). Tie svedčia o tom, že – povedané dnešnými slovami – rozlišovali medzi výrazom, obsahom a referentom znaku (Eco 1997, 27). Avšak prvý, kto o všeobecných otázkach znaku a značenia (nie bez vplyvu učenia stoikov) začal uvažovať už v súvislosti s jazykom a nie prirodzenými znakmi, bol Augustinus. Za jeho priekopnícku prácu sa v tomto smere považuje dialóg *De magistro* (389) (O učiteľovi, slov. 1995), v ktorom odlíšil od seba znaky (*signa*) a veci (*res*), pričom slová pojal ako znaky a jazyk ako systém znakov, dokonca privilegovaný spomedzi ostatných (Osolsobě 2002, 53). Na charakteristiku dvoch stránok jazykového znaku zaviedol – analogicky s gréckymi termínmi – latinské výrazy *signi-*

ficans a *significatum*, na základe ktorých potom Saussure vytvoril svoju preslávenú terminologickú dvojicu *signifiant* a *signifié*.

Jazykové znaky patria do skupiny *umelých* či *konvenčných* znakov, ktoré sú inej povahy a fungujú na inom princípe ako prirodzené znaky a takisto aj ich interpretácia sa riadi odlišnými pravidlami. Význam umelých znakov sa zakladá na dohode, zaručuje ho systém istých konvencií, ktorý vopred určí – kodifikuje – sémantickú platnosť každého člena danej skupiny znakov. Na rozdiel od prirodzených znakov sú to umelo a úmyselne vytvorené znaky, ktoré majú dobre vyhranenú komunikačnú funkciu: slúžia na výmenu nejakej informácie.

Medzi znakom a tým, na čo znak odkazuje, je v týchto prípadoch vzťah ekvivalencie. Patria sem ďalej napríklad dopravné značky, turistické značky, etikety, vlajky štátov a rôzne alfabetické systémy. Vynikajú tým, že ich význam je jednoznačný, daný, čo je vlastne predpokladom bezproblémového, efektívneho fungovania. Je evidentné, že jazykové znaky túto požiadavku – pri všetkej kolektívnej a historickej podmienenosti významu – nespĺňajú, nie sú jednoznačné, vykazujú väčšiu či menšiu mieru sémantickej ambiguity (neurčitosti či viacznačnosti), čo sa v umeleckých textoch ešte ďalej zvyšuje. Aj to je dôvodom, prečo sa predstavitelia semiotiky, resp. jej predchodcovia toľko zaoberali práve otázkami jazykovej (a v rámci toho aj literárnej) semiózy a nie povedzme dopravnými signálmi.

Do konca 18. storočia otázky znaku a procesu značenia boli pertraktované v rámci diskurzu rôznych odvetví filozofie a logiky (J. Poinsot, G. W. Leibniz, J. Locke, D. Hume, J. H. Lambert), gramatiky (tzv. Port-royalská gramatika) a estetiky (Cesare Ripa, G. E. Lessing). Vyzdvihnúť treba prácu anglického empirického filozofa Johna Locka *An Essay concerning Human Understanding* (1690) (Rozprava o ľudskom rozume, slov. 1983), v ktorej sa prvýkrát vyčleňuje semiotika ako samostatná vedná oblasť. Jej úlohou je skúmať tie znaky (a sú to predovšetkým slová), ktoré slúžia človeku na zachytenie, uchovávanie a vyjadrenie vlastných myšlienok (ideí) a ich sprostredkovanie ostatným. Locke týmto prístupom otázky semiotiky odkazuje do kompetencie teórie komunikácie a jazykovedy (Voigt 2008, 72).

Vznik modernej semiotiky: Ch. S. Peirce a F. de Saussure

Rozhodujúcim obdobím vo vývine semiotiky je prelom 19. a 20. storočia. Vtedy vznikli nezávisle od seba a približne v rovnakom čase dve koncepcie, ktoré v podstatnej miere ovplyvnili neskoršie teoretické smerovanie disciplíny a stali sa dodnes inšpirujúcim myšlienkovým dedičstvom pre široké spektrum bádania znakových aspektov kultúry a spoločnosti. Iniciátorom tej prvej, *štrukturálno-generatívnej,* bol ženevský lingvista Fer-

dinand de Saussure (1857 – 1913), druhej, *interpretačnej,* americký filozof a matematik Charles Sanders Peirce (1839 – 1914). Kým v prvom prípade možno hovoriť iba o anticipácii, o predzvesti budúcej disciplíny, ktorá u Saussura existovala len v koncepčných náznakoch a bola vypracovaná až neskôr bádateľmi rôznych spoločenskovedných disciplín, v druhom prípade ide už o vyzretú, dôkladne vypracovanú a filozoficky fundovanú teóriu znakov.

Treba zdôrazniť, že ide o dve rozdielne chápania semiotiky, ktoré vychádzali z odlišných koncepcií znaku, a preto sa v odbornej literatúre hovorí o dvoch cestách (Traini 2006) či dvojitom duchu (Volli 2003, IX) modernej semiotiky.

Saussure navrhoval vytvorenie takej všeobecnej vedy, ktorá by skúmala znaky v sociálnom prostredí a bola by súčasťou psychológie: „Lze si tedy představit vědu, která studuje život znaků v životě společnosti. Tvořila by část sociální psychologie a v důsledku toho i obecné psychologie; nazveme ji sémiologie (z řeckého sémeion ‚znak'). Ukázala by nám, s čeho sestávají znaky a které zákony je řídí." (de Saussure 1989, 152)

Saussure ako lingvista vychádzal pri úvahách o znaku predovšetkým z charakteristických čŕt jazykových prvkov (slova, resp. substantíva), ktoré sú súčasťou lingvistického znakového systému (*langue*). Hoci jazyk je iba jeden spomedzi mnohých znakových systémov, je najkomplexnejší a najrozšírenejší, a preto môže byť modelom aj pre semiologický výskum iných, nejazykových znakových systémov. Podľa Saussura jazykový znak pozostáva z dvoch zložiek, ktoré sú úzko spojené a je medzi nimi arbitrárny (nemotivovaný, konvencionálne daný) vzťah: z *označujúceho* (signifiant) a *označovaného* (signifié), t. j. z akustického obrazu a z pojmu. Preto sa táto teória chápe ako dyadická či binárna. Označujúce a označované sa rodia naraz, v momente vzájomného preniknutia fónického materiálu a myšlienky. Saussure chápe zvuk a myšlienky ako dve amorfné, hmlisté masy, ktoré sú odkázané na sprostredkujúcu a diferencujúcu funkciu jazyka ako systému; ten ich tvaruje a precizuje, čím nadobúdajú istý význam, t. j. stávajú sa znakom (de Saussure 1989, 139–140). Je zaujímavé, že vzťah medzi jazykovým znakom a nejakým označovaným predmetom (objektom či referentom) nie je súčasťou Saussurovej koncepcie, pričom vzájomný vzťah medzi jednotlivými znakmi má dominantné postavenie.

Na rozdiel od Saussura Peirce svoju predstavu o semiotike a znaku rozvinul vo filozoficko-logickom a nie v lingvistickom myšlienkovom rámci. Semiotiku chápal ako istý druh logiky, ako „formálnu náuku o znakoch" (Peirce 1998, 131), ktorá sa zaoberá základnými podmienkami a vlastnosťami semiózy akéhokoľvek druhu. Pod znakom Peirce nemyslí iba slová alebo izolované termíny, ale rovnako aj definície, vety, celé texty, vizuálne znaky alebo isté správanie (Eco 2002a, 422). Jeho definícia znaku – v súla-

de s uznávanými filozofickými východiskami – je triadická a predpokladá súčinnosť, aktívnu kooperáciu troch zložiek: „Znak alebo *reprezentamen* je niečo, čo niekomu niečo v nejakom zmysle alebo funkcii zastupuje. Obracia sa k niekomu, t. j. v jeho mysli tvorí ekvivalentný alebo aj zložitejší znak. Takto vytvorený znak nazývam *interpretant* pôvodného znaku. Znak niečo zastupuje, zastupuje svoj *objekt*." (Peirce 1998, 131)

Na rozdiel od saussurovskej predstavy priamočiareho označovania tu vidíme proces sprostredkovania, mediáciu: reprezentamen zastupuje objekt nepriamo, vždy vzhľadom na nejakého interpretanta, ktorý ho vysvetľuje iba čiastkovo, z istého pohľadu. Inak povedané: interpretant je prostriedkom, pomocou ktorého sa stanovujú rôzne významové aspekty objektu. Pod objektom sa nemyslí konkrétny, fyzicky existujúci predmet, ale vnútorný obraz, mentálna reprezentácia. „Reprezentamen" je nositeľ znaku, ktorý sa viaže aspoň na jednu zmyslovú oblasť. Môže byť materiálnej (vec, gesto, zvuk) alebo nemateriálnej povahy (myšlienka, spomienka). Na iných miestach ho Peirce označuje termínom *vehicle*, pretože prináša niečo do mysle používateľa znaku. To „niečo" je spomenutý „interpretant", ktorý nie je psychologickej, ale semiotickej povahy. Je to účinok, predbežný výsledok semiózy, ktorý sa sám stáva znakom, čo znamená, že tiež potrebuje, resp. evokuje svojho interpretanta, a tak sa proces zopakuje znova a znova *ad infinitum* – až donekonečna. Ide o predstavu tzv. nekonečnej semiózy, podľa ktorej význam alebo obsah znaku sa dá zistiť vždy iba pomocou ďalšieho znaku, resp. ďalších znakov, ktoré v sebe majú interpretačný potenciál. „[...] znak není (pouze) to, co zastupuje něco jiného, ale je především – a zásadně – to, co zastupuje své možné interpretace. *Znak je to, co může a musí být interpretováno*" (Eco 2002a, 413). Interpretácia z pohľadu peirceovskej semiotiky sa preto javí ako proces nepretržitého prehlbovania, obohacovania a akumulovania (hromadenia) významu znaku, v rámci ktorého sa o objekte – cez sériu interpretantov – dozvedáme vždy viac a viac, resp. sa o ňom dozvedáme vždy niečo nové.

Peirce vytvoril veľmi zložitú a sofistikovanú klasifikáciu znakov, pozostávajúcu z 10 skupín a 66 druhov, z ktorej najpopulárnejšou sa stala triáda *index*, *ikon*, *symbol*. Ide o typológiu, ktorá zohľadňuje charakter vzťahu medzi znakom a jeho objektom. Na základe definícií autora a komentárov jeho prác možno koncepčné jadro triadickej typológie Peircea zhrnúť nasledujúcim spôsobom:

Pre *index* je charakteristické, že medzi nositeľom a objektom znaku existuje nejaký fyzický alebo iný kontakt, vrátane kauzálneho vzťahu. Nositeľ a objekt sú v prípade indexu organicky spojení vďaka spoločne zdieľanému kontextu, a preto je súvislosť medzi nimi najsilnejšia v porovnaní s ostatnými členmi triády. Funkciou indexov je odkazovať (dym

ako indexový znak ohňa, stopa ako znak fyzickej prítomnosti človeka či zvieraťa na mieste), privádzať na niečo (telesné symptómy choroby) a orientovať nás v priestore (smerové a iné dopravné značky) alebo v čase (meteorologické javy ako predzvesť zmeny počasia). *Ikon* je taký znak, kde medzi nositeľom znaku a objektom znaku je badateľná istá podobnosť. Predpokladom vnímania ikonickosti je teda vykonanie postupu komparácie zo strany interpreta. Podobnosť má rôzne stupne, podľa jej klesajúcej miery sa rozlišujú tri typy ikon: obraz (napr. fotografia), diagram (grafická skica tváre) a metafora. V prípade *symbolu* medzi nositeľom a objektom znaku nie je ani fyzická či iná spolupatričnosť, ani podobnosť, jeho rozhodujúcim významotvorným činiteľom je konvencia. Usúvzťažnenie nositeľa a objektu znaku sa uskutočňuje na základe nejakej dohody, tradície alebo priameho určenia používateľa znaku. Väčšina slov patrí do tejto skupiny.

Popularizácia a systematické rozvinutie Peirceovej znakovej teórie – čo napokon viedlo k osamostatneniu semiotiky ako vednej disciplíny – sa spája so snahami o vytvorenie tzv. jednotnej vedy (Unified Science) v tridsiatych rokoch 20. storočia. Z potreby zjednotiť metodologickú bázu výskumu na poli spoločenských, humanitných a psychologických vied vychádza v roku 1938 prvá samostatná práca o modernej semiotike s názvom *Foundations of the Theory of Signs* (Základy teorie znaku, čes. 1997), ktorej autorom je americký filozof Charles W. Morris. Podľa Morrisa semiotika zaujíma k vedám dvojitý vzťah. Je jednou z nich, no zároveň je aj ich nástrojom, poskytuje im totiž zjednocujúce hľadisko skúmania a tomu zodpovedajúci všeobecne platný jazyk, pretože „každá věda užívá znaků a vyjadřuje své výsledky pomocí znaků“ (Morris 1997, 200).

Morris prevzal Peirceovu triadickú koncepciu znaku, pôvodnú terminológiu však trochu pozmenil (reprezentamen je u neho *znakové vehikulum*, objekt *designát*, *interpretant* zostáva nezmenený), no zároveň ju aj doplnil o ďalší, štvrtý faktor semiózy, o *interpreta* znaku, ktorý sa u Peircea vyskytuje iba sporadicky. Tým, že do definície znaku a semiózy zahrnul aj používateľa znaku, zdôraznil jeho aktívnu a z hľadiska významotvorby konštitutívnu úlohu, pretože „něco je znakem jen proto, že je interpretováno jako znak něčeho nějakým interpretem“ (Morris 1997, 202).

Dodnes je aktuálne jeho rozlíšenie troch aspektov skúmania znaku, ktoré možno chápať ako tri navzájom spojené dimenzie semiózy. Sú to: 1. sémantika, 2. syntaktika a 3. pragmatika. V rámci sémantiky sa skúma vzťah znaku a jeho objektu (otázky designácie a denotácie), syntaktika upriamuje pozornosť na vzťah medzi jednotlivými znakmi a pragmatiku zas zaujíma vzťah znaku a jeho používateľa či interpreta.

Semiotika ako samostatná (inter)disciplína

Završujúcou fázou osamostatnenia a inštitucionalizácie semiotiky boli šesťdesiate roky. Jednoznačným signálom uvedomelejšej sebadefinície bola snaha odstrániť terminologickú rozkolísanosť v pomenovaní disciplíny. Historický význam mala v tomto smere interdisciplinárna konferencia v máji roku 1962 v Bloomingtone (USA), kde americká etnografka Margaret Mead navrhla jednotný termín *semiotika* (semiotics) na označenie vedy o znaku. Dovtedy (a istý čas aj potom) totiž boli „v obehu" rôzne synonymá a varianty. Návrh sa prijal a termín *semiotics* a *semiotic* sa začal používať nielen v anglosaskej jazykovo-kultúrnej oblasti, ale následne, vďaka postupnej internacionalizácii výsledkov, aj v mnohých ostatných jazykoch. V tom istom roku sa konalo v Moskve sympózium na tému *Štruktúrny výskum znakových systémov*, kde sa tiež preferoval termín „semiotika" na označenie disciplíny, ktorá sa zaoberá výskumom akéhokoľvek znakového systému v ľudskej spoločnosti.

Bez toho, že by sme zachádzali do ďalších detailov týkajúcich sa pomenovania disciplíny v rôznych jazykoch (ide o dosť spletitú etymologickú a lexikálno-sémantickú záležitosť), treba odkázať ešte na odlišný úzus vo frankofónnej kultúrnej oblasti. Tam sa totiž namiesto semiotiky (semiotic) alebo popri nej (sémiotique) často uprednostňuje skôr výraz semiológia (*sémiologie*). Hoci oba tieto termíny (semiotika, semiológia) odkazujú na vedu o znaku, ich význam nie je celkom totožný; majú totiž rôzne konotácie, ktoré vyplývajú zo spomenutých rozdielov medzi dyadickou a triadickou teóriou znaku. Slovo semiológia – okrem medicínskych kontextov – konotuje Saussurovu dvojčlennú, lingvisticky fundovanú a spoločensky orientovanú koncepciu a jej ďalšie rozvinutia, vrátane Barthesom razenej „prevratnej" predstavy semiológie ako časti jazykovedy (*Základy sémiológie*).

V slovenskej, českej a maďarskej odbornej terminológii sa udomácnil termín semiotika, použitie slova „semiológia" je preto obyčajne motivované snahou vyzdvihnúť práve nejakú spojitosť s frankofónnou tradíciou, či už ide o jej generatívnu, alebo aplikatívnu vetvu.

V 60. a 70. rokoch zaznamenávame ozajstný rozmach v semiotike tak v interdisciplinárnom, ako aj v medzinárodnom meradle. Prejavilo sa to v prvých prácach systematicko-teoretického a historického charakteru (spracovanie prehistórie vedy o znaku), vo zvyšujúcom sa počte prekladov smerodajných diel a v neposlednom rade v rozbehnutí rôznych aplikovaných výskumov na poli spoločenských vied (lingvistika, etnosemiotika, sociosemiotika, semiotika náboženstiev, semiotika kultúry), prírodných vied (biosemiotika, zoosemiotika, fytosemiotika) a umení (semiotika literatúry, filmu, divadla, hudby, obrazu, architektúry), a to často v úzkej

spolupráci s vtedy sa formujúcou teóriou informácie a komunikácie. Tieto trendy potom pokračovali aj v nasledujúcich dvoch desaťročiach a spektrum semiotických výskumov sa rozširovalo ďalej (genetika, neurológia, teória mysle, nové médiá).

V januári roku 1969 vznikla Medzinárodná asociácia semiotiky (International Association for Semiotic Studies – IASS), ktorá začala vydávať časopis *Semiotica* a založila knižnú edíciu *Approaches to Semiotics* a neskôr jej pokračovanie *Advances in Semiotics*. Vďaka týmto – a mnohým podobným – publikáciám a ďalším aktivitám Asociácie (organizácia pravidelných medzinárodných kongresov, konferencií a sympózií, publikácia konferenčných materiálov) sa semiotický výskum stal oveľa systematickejším, koncepčne vyhranenejším a „svetovejším" ako dovtedy.

Ak vychádzame z dvoch najvplyvnejších teoretických predstáv o znaku, možno skonštatovať, že Saussurova dyadická koncepcia a vízia semiológie (so spolupôsobením Hjelmslevovej teórie jazyka) dala podnet na vznik štrukturálnej sémantiky (Greimas), lingvisticky orientovanej semiológie a kritiky ideológií (Barthes, Kristeva), svoje uplatnenie si však rovnako našla aj v kultúrnej antropológii (C.-L. Strauss), v psychoanalytickej teórii (Lacan), nehovoriac o širokom spektre sociosemiotických analýz predovšetkým vo francúzskej a talianskej kultúrnej oblasti (semiotika módy, reklamy, marketingu, gastronomickej kultúry, politického života, mesta atď.). V literárnej vede poznačila najmä formálno-štrukturálnu paradigmu (pražský štrukturalizmus, nitrianska škola, tartuská škola, francúzsky štrukturalizmus) a rovnako aj postštrukturalizmus a dekonštrukciu (Jacques Derrida, Paul de Man), ktorá sa s niektorými konceptmi semiotiky polemicky vyrovnávala.

Na podnetnosť myšlienok Peircea pre jazykovedu a všeobecnú semiotiku medzi prvými upozornil Roman Jakobson, ktorý v neskorších rokoch svojej odbornej kariéry bol ovplyvnený prácami tohto amerického filozofa. O popularizáciu a medzinárodné uznanie nesmierne bohatého vedeckého diela Peircea sa zaslúžil lingvista a semiotik maďarského pôvodu Thomas A. Sebeok (Tamás Sebők). Priekopníkom aplikácie Peirceovej teórie znaku na poli (kybernetickej) estetiky a (semiotickej) teórie textu bol Max Bense. Za najdôslednejšieho pokračovateľa Peircea medzi literárnymi vedcami možno označiť Umberta Eca, ktorý sa jeho prácami nielen inšpiroval, ale v rade teoretických úvah a analytických štúdií rozširoval pole možností ich aplikácie. Túto tendenciu vidíme aj u Wojciecha Kalagu (2006) a Jørgena Dinesa Johansena (2002).

A bol to práve Umberto Eco, ktorý sa v predslove svojej knihy *Semiotica e filosofia del linguaggio* pokúsil o klasifikáciu čoraz neprehľadnejšieho poľa semiotických bádaní. Eco rozlišuje medzi *všeobecnou*, špecifickou a *aplikovanou* semiotikou. Všeobecná semiotika (semiotica generale) uva-

žuje o otázkach znakovosti v rovine filozofickej reflexie. Je to istá forma filozofie jazyka, jej horizont otázok je však širší, keďže presahuje rámec verbálnych znakov. Jej cieľom je stanoviť všeobecné podmienky semiózy platné pre všetky druhy znakov a znakových systémov a zároveň vymedziť a zadefinovať tie všeobecné kategórie (znak, semióza, kód, význam, komunikácia), na základe ktorých je možné porovnávať rôzne špecifické semiotiky. Špecifické semiotiky (semiotica specifica) sa zaoberajú osobitnými znakovými systémami kultúry, opisujú organizáciu ich prvkov a pravidlá fungovania významotvorných procesov. Preto ich možno chápať ako isté „gramatiky" (Eco 1997, XI). V tomto zmysle je špecifickou semiotikou napr. posunková reč hluchonemých, slovenská lingvistika, systém dopravných značiek či talianska gastronómia. V prípade aplikovanej semiotiky (semiotica applicata) ide o využitie výsledkov semiotických výskumov (pojmov, modelov, metód) pri analýze rôznych javov kultúry a prírody v inom, samostatnom a „nesemiotickom" disciplinárnom rámci. Napríklad isté charakteristické črty komunikácie a správania zvierat je možné vysvetliť a znázorniť pomocou semiotických modelov bez toho, že by sme vystúpili z etologického diskurzu.

Hoci voči tejto klasifikácii boli vznesené isté výhrady – zdôrazňovala sa teoretická inovatívnosť a autonómnosť niektorých špecifických a aplikatívnych semiotických výskumov (Fadda 2002, 121) a kritizoval sa lingvocentrizmus všeobecnej semiotiky (Fabbri 2005, 85) –, predsa nám dobre približuje nielen vtedajšiu, ale aj súčasnú ambivalentnú situáciu, čo sa týka postavenia semiotiky medzi ostatnými vedami a nesmiernej diferencovanosti a heterogénnosti jej výskumného poľa. Pretože to, čo sa na začiatku a v štádiu rozkvetu semiotiky zdalo byť jej prednosťou a zabezpečovalo širokú interdisciplinárnu expanziu, neskôr sa stalo dôvodom kritických reflexií. Ide o výhrady a pochybnosti, ktoré boli sformulované v súvislosti s univerzálnosťou znakovosti: „Riziko sémiotiky spočívá v rysu, který je zároveň její silnou stránkou a ohrožuje funkce všech univerzálních modelů: má tendenci podmanit si úplně všechno, převést jevy na společný jmenovatel, který je učiní přivlastnitelnými, a ukázat, že není nic, co by se jí vymykalo." (Glanc 2004, 97)

Ak je v kultúre všetko znakom, tak všetky oblasti ľudskej aktivity je možné skúmať aj zo semiotického hľadiska, čo však predpokladá prakticky bezhraničnú disciplínu so všeobsiahlou a všeobjímajúcou platnosťou. Možno skonštatovať, že ašpirácie semiotiky na akúsi „supervedu" už nie sú aktuálne, v súčasnosti sa skôr uprednostňuje výskum osobitostí prvkov jednotlivých parciálnych znakových systémov a ich fungovania. Čo však na druhej strane neznamená, že by bolo treba celkom sa zrieknuť budovania teoretickej semiotiky, iba snahu vyhnúť sa takým jednostranným a deformujúcim prístupom, ktoré pramenia z uprednostnenia niektorej

skupiny znakov a premietnutia jej špecifík aj na ostatné oblasti semiózy. Podľa maďarského teoretického semiotika, autora fundamentálnej práce *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika* – Od znaku ku kódu. Systematická semiotika – Mihálya Szívósa, dozrel čas na to, aby sa semiotika vzdala barličiek príbuzných vedných disciplín a bola určená samostatne, komplexne a systematicky (Szívós 2013, 101); aby nebola iba slúžkou lingvistiky a ani nesplynula s teóriou komunikácie, spoločnosti či kultúry. Smerodajnou terminologickou a metodologickou bázou na vypracovanie takejto generálnej vedy o znaku sa podľa Szívósa javí Peirceova semiotika.

Ch. S. Peirce, F. de Saussure a literatúra

Z pohľadu semiotických výskumov v literárnej vede sa žiada poznamenať, že tak Saussure, ako aj Peirce sa zaujímali o literatúru, a hoci nebola ich ťažiskovou oblasťou, v zanechaných písomných reflexiách prejavili neobvyklú vnímavosť k istým vlastnostiam umeleckých textov.

Okrem „nepublikovaných úvah o stredovekých germánskych legendách“, v ktorých ženevský lingvista „naráža na dôležitý systém konvencií v literatúre“ (Culler 1993, 100–101) a hodnotí ich zo semiologického hľadiska, si z jeho prác zaslúžia pozornosť hlavne poznámky o anagramoch. Saussure totiž „rozvinul teóriu, že latinskí básnici zámerne skryli anagramy vlastných mien vo svojich veršoch. Veril, že objavil doplnkový systém, špeciálny súbor konvencií na vytváranie významu, a zaplnil mnoho poznámkových blokov poznámkami o rôznych typoch anagramov, ktoré objavil (listy rozptýlené v texte, niekedy v ich správnom slede, niekedy v párach alebo tripletoch atď.)“ (Culler 1993, 101–102). Túto Saussurovu teóriu s rozsiahlymi výpiskami spracoval Jean Starobinski (1971), ale ešte predtým sa stala predmetom záujmu J. Derridu (1967) a J. Kristevy (1969).

Peirce venoval pozornosť predovšetkým formálnej stránke básnického jazyka (zvlášť rôznym typom fónicko-sémantického zauzlenia), pričom register tém jeho publikovaných a nepublikovaných prác s literárnou tematikou siaha „od výzkumů výslovnosti shakespearovské angličtiny k poetické dikci Emily Browningové, k pronikavé analýze veršové struktury anglické a americké literatury, k zasvěcené interpretaci Poeovi poezie a prózy a konečně k neobvyklým experimentům s jevem, který nazýval chirografií“ (Winner 1990, 483). Peirceova fascinovanosť estetickou dimenziou jazykového znaku sa neprejavuje iba v častých citátoch z poézie, ale aj v jeho vlastnom štýle vyjadrovania, ktorý nezriedka inklinuje k figuratívnosti výrazu (Portis-Winner 2014, 312).

Čo sa týka ďalšieho rozvinutia semiotiky literatúry, možno skonštatovať, že výskumy znakových aspektov výstavby umeleckého textu, jeho tvorby a recepcie boli a sú aj dnes skôr špecifického alebo aplikatívneho

než všeobecno-teoretického rázu. V semioticky orientovaných literárnovedných analýzach sa aplikovali predovšetkým poznatky z oblasti teórie jazykového znaku a zároveň sa hľadali aj isté špecifiká ich použitia v podmienkach literárnej tvorby, a to v závislosti od štýlu, poetiky – semioticky povedané – „literárneho kódu" obdobia, smeru, skupiny, žánru alebo autora. Predstavitelia peirceovskej línie zas zdôrazňovali znakovo-typologické špecifiká umeleckých textov (súhru ikonických a indexových znakových kvalít na báze symbolov), inferenčný charakter čítania, procesuálnosť významu a kultúrnu determinovanosť interpretačných návykov.

Literárne dielo ako znak

Z hľadiska dejín metodológie literárnej vedy možno skonštatovať, že semiotika v značnej miere prispela k tomu, aby sa literárna veda vymanila z okov pozitivizmu (literatúra ako odraz historickej a životopisnej skutočnosti) a psychologizmu (literárne dielo ako výraz individuálnych duševných stavov autora a kolektívneho ducha doby) a upriamila pozornosť na samotný umelecký text – na jeho prvky, ich štruktúru a fungovanie (J. Mukařovský). Myšlienky F. de Saussura aktívne zasiahli do formovania východiskových téz pražského štrukturalizmu (tak jazykovedného, ako aj literárnovedného), francúzskeho štrukturalizmu (R. Barthes) a istý čas sa pod jej vplyvom vyvíjalo aj teoretické myslenie smerodajných osobností tartusko-moskovskej školy (J. M. Lotman) a nitrianskej školy (F. Miko). Preto sa v odbornej literatúre semiotika často spája so štrukturalizmom, hovorí sa o semioticko-štrukturálnych či štrukturálno-semiotických teóriách a smeroch, čo však neznamená, že by sme tieto dva prístupy mali stotožňovať. Zatiaľ čo štrukturalizmus bol *myšlienkovým hnutím* a stal sa vplyvnou vedeckou paradigmou v oblasti humanitných a spoločenských vied (lingvistika, literárna veda, estetika, antropológia, etnografia a sčasti aj sociológia a psychológia), semiotika bola (novým) *vedným odborom*, ktorý skúma javy (znaky a semiózu) s interdisciplinárnym presahom.

Upriamenie pozornosti na literárne dielo ako svojbytný umelecký znak pomohlo aj tomu, aby sa vzťah textu a reality začal chápať diferencovanejšie, a to s uznaním relatívnej autonómie umeleckého diela a spochybnením jeho priamočiarej referenciálnej funkcie. Literárne dielo nereferuje o skutočnom stave vecí, t. j. jeho objekt neexistuje vo vonkajšom svete, text si ho sám vytvára, stanovuje; vzniká ako výsledok tvorby. A iba cez tento „umelo vytvorený" objekt odkazuje umelecký znak – a to nepriamo, navodzovaním analógií a kontrastov – na realitu, na široký okruh fenoménov spoločnosti, kultúry a životného sveta jednotlivcov. „Znak estetický poukazuje ke všem skutečnostem, které člověk zažil a může ještě zažít, k celému universu věcí a dějů." (Mukařovský 2000a, 66)

Namiesto „odrazu“ ponúkla semiotika literatúry a kultúry koncepciu umeleckého modelovania sveta (J. M. Lotman, A. Popovič), čo bolo kritickou alternatívou zjednodušujúcich mimetických prístupov, ktoré nebrali dostatočne do úvahy špecifickosť literárneho zobrazovania, t. j. jeho znakovú sprostredkovanosť a jazykovo-textovú konštruovanosť. Prívlastky „semiologický“ alebo „semiotický“ možno preto v tomto smere chápať (aj) ako provizórne synonymum *fiktívneho* – aspoň v tom zmysle, ako dnes tento termín chápe literárna teória fikčných svetov (L. Doležel).

Semiotika literatúry – bez ohľadu na tú či onú orientáciu – predpokladá znakový charakter výskumného predmetu, t. j. umeleckých textov. Ten pramení predovšetkým z ich jazykového materiálu a možno ho vystopovať na všetkých úrovniach od zvukovej roviny až k rovine textu ako celku. Literárne dielo tak vo svojich častiach, ako aj v celku sa javí ako semiotický fenomén; je to vnútorne prepojená štruktúra znakových vzťahov. Treba zdôrazniť, že ide o znak komplexný a viacúrovňový, ktorý je nositeľom, resp. stimulátorom rozmanitých druhov a okruhov významu. Jeho pochopenie, inak povedané dekódovanie, preto predpokladá sériu na seba nadväzujúcich jednoduchých, ako aj komplikovanejších mentálnych operácií interpretačného charakteru. A navyše je pri tom nevyhnutné brať do úvahy aj ďalšie iné znaky: interpretácia je vždy významotvorné usúvzťažnenie vybraného textu-znaku s inými semiotickými jednotkami literárnej a umeleckej tradície. Rozbor literárnych, ale rovnako aj iných druhov umeleckých diel preto patrí „do najvyššieho stupňa semiotických štúdií“ (Szívós 2013, 166).

Každé umelecké dielo je jedinečným a neopakovateľným znakom, vyjadrujúcim svojbytné obsahy, také, ktoré sa inak (pomocou odlišných semiotických prvkov a postupov) nedajú vyjadriť, resp. je to možné iba za cenu sémantických strát a deformácií. Pre tvorcu literárneho diela je jazyk „iba“ semiotickým materiálom, s ktorým pracuje – aktualizuje ho a zároveň aj premieňa, deformuje; slúži mu ako podklad pre vytvorenie vlastného „jazyka“, vlastného „umeleckého kódu“, t. j. vlastného spôsobu vyjadrovania. Možno to nazvať *estetickým idiolektom* textu (Eco 2002b, 332). Príjemca v procese čítania musí preto odhaliť tento kód, podľa ktorého bol daný text vytvorený, aby pochopil jeho skutočný, literárno-umelecký obsah; znalosť kódu prirodzeného jazyka mu na to nestačí. Na vyššej úrovni abstrakcie je potom možné identifikovať aj typické vlastnosti čoraz väčšieho korpusu diel – kód alebo estetický idiolekt autora, smeru či doby.

Index, ikon, symbol a literárny text

Z typologického hľadiska sú stavebnými prvkami literárnych diel symbolické znaky, ktoré však môžu mať sčasti aj indexové, aj ikonické vlast-

nosti, resp. si ich získavajú v štruktúre diela. Pre analýzu literárnych diel je azda najdôležitejšia indexovosť na rovine jedného textu (intratextuálne odkazy smerom dozadu či dopredu na časovej osi príbehu) a viacerých textov (intertextuálne alúzie) a rovnako aj deiktické výrazy, ozrejmujúce časové a priestorové okolnosti lyrickej a epickej výpovede. Z ikonických vlastností jazykových znakov treba vyzdvihnúť najmä zvukomalebné slová, rôzne formy umelo vytvorenej zvukovej podobnosti (eufónia, rým, paronomázia) a javy diagramatického ikonizmu, t. j. podobnosti štrukturálneho charakteru (paralelizmus ako kompozičný princíp, opakovanie syntaktických štruktúr). Špeciálnym prípadom je ten typ vizuálnej poézie (napr. kaligram), kde sa isté fyzické vlastnosti písma ako materiálneho nositeľa (veľkosť, tvar, farba) stávajú prostriedkom vytvorenia ikonického efektu. Napriek tejto interakcii troch základných semiotických vlastností jazykových znakov v zásade platí, že „každý jazykový znak, vrátane ikonického alebo indexového slova, je symbolom. Z tohto hľadiska sú deiktické slová indexovými symbolmi a ikonickosť v jazyku je ikonickosťou symbolického znaku" (Nöth 2001, 19).

Z pragmatického aspektu sa však táto súhra môže javiť aj trochu inak. Ak vychádzame z predpokladu, že naša kognícia má obrazový charakter, že vnímanie, spoznávanie a chápanie čohokoľvek sa uskutočňuje v mentálnych obrazoch (alebo aspoň je na ne do istej miery odkázaná), tak čítanie možno vnímať ako formu intersemiotického prekladu symbolických znakov do ikonických znakov. Z kognitívno-semiotického pohľadu je teda čítanie ikonizačným procesom (Johansen 2002, 326–341), ktorý môže mať rôzne podoby a stupne. Je to podmienené okolnosťami umeleckej recepcie: „[...] čítať literatúru znamená pracovať nevedome a niekedy aj vedome s dvomi súbormi referentov, jedny sa vzťahujú na univerzum textu, ďalšie na životný svet a spomienky čitateľa" (Johansen 2002, 328). Treba to chápať tak, že čítaním literárneho textu sa mobilizuje naša osobná pamäť a fantázia, čo spôsobuje, že dielom ponúknutý fikčný svet si predstavujeme na pozadí individuálnych skúseností a vedomostí. Počas konkretizácie diela si – v závislosti od našich imaginárnych schopností – vytvárame vnútorné mentálne obrazy, ikony, ktoré sú formované vekom, rodom a kultúrou.

Inferencia a kód

Semiotika literatúry inšpirovaná myšlienkami Peircea charakterizovala čítanie ako textom riadený, resp. navodený proces inferencií, dohadov interpretačného charakteru. Podľa Umberta Eca je text lenivý, šetrný mechanizmus, ktorý ráta s aktívnou spoluprácou čitateľa. Vyžaduje od neho, aby aktualizoval obsahy, ktoré sú v texte prítomné iba vo virtuál-

nom stave (Eco 2010, 38, 68). V literárnych dielach sa totiž vždy vyjadruje viac, než sa explicitne tvrdí, isté informácie sú iba naznačené alebo vyplývajú z povedaného (implikácie). Čitateľ je preto nútený podniknúť celý rad interpretačných rozhodnutí (overovanie pravdivosti predbežných domnienok, vyvodzovanie záverov na základe predpokladov, zvažovanie možných scenárov príbehu a pod.), aby doplnil tieto významovo nedourčené miesta. Robí to na základe svojich gramatických, intertextuálnych a encyklopedických kompetencií, ktorých okruh je však projektovaný samotným textom.

Znakovosť umeleckého textu sa v literárnej vede často spája s jeho komunikačným poňatím, presnejšie povedané autonómia a autoreferenčnosť estetického znaku sa vyvažujú s uznaním jeho komunikačnej funkcie. Semiotické koncepty sú v mnohých prípadoch súčasťou komunikačného prístupu k literatúre a z toho dôvodu sa potom kvalifikujú ako semioticko-komunikačné či komunikačno-semiotické. Je to dané tým, že každá komunikácia má svoju znakovú dimenziu, to znamená, že predpokladá inventár istých znakov a pravidiel narábania s nimi (kód), preto sa semiotika „částečně překrývá s teorií komunikace, a to tam, kde se jedná o znakovou složku komunikace" (Doubravová 2002, 23). Úzka prepojenosť znakovosti a komunikatívnosti platí aj pre literárnu komunikáciu: už Jan Mukařovský, jeden z prvých priekopníkov semiotiky literatúry, vo svojich úvahách vysvetľoval otázky umeleckej semiózy s ohľadom na funkciu, postavenie a vzájomný vzťah tvorcu a príjemcu znaku, t. j. autora a čitateľa textu. Takýto pohľad charakterizoval potom aj práce Romana Jakobsona, Jurija Lotmana, Františka Mika alebo Umberta Eca, ktorí sa však už nechali priamo inšpirovať modelmi a terminológiou novovzniknutej teórie informácie a teórie komunikácie.

Akokoľvek opodstatnená a výstižná je analógia medzi strojovým prenosom informácie, jej kódovaním a dekódovaním a tvorbou a recepciou umeleckého textu, spomenutí predstavitelia semiotiky literatúry rovnako zdôrazňujú, že v podmienkach literárnej komunikácie autentickosť príjmu nie je zaručená, možno tu rátať iba s približnou ekvivalenciou. Pramení to zo skutočnosti, že v tomto prípade je proces kódovania a dekódovania podmienený individuálnymi skúsenosťami jednotlivca a rozmanitosťou hierarchií kódovaných prvkov (Lotman 1994, 51). Navyše literatúra sa vyznačuje sťažením príjmu informácie (sémantická neurčitosť správy), znásobením a neustálou inováciou a renováciou umeleckých kódov, ktoré sú neexplicitné a dvojzmyselné. „Literatúra [...] neprestajne podkopáva, paroduje a uniká hocičomu, čo hrozí stať sa strnulým kódom alebo explicitnými pravidlami interpretácie." (Culler 1993, 100) A to preto, že jej základom je „spochybňovanie a prehlbovanie kategórií, v ktorých a cez ktoré obyčajne vidíme seba a svet" (tamže).

Niektorí predstavitelia semiologicky orientovanej literárnej teórie poukázali aj na iné „sťažujúce okolnosti" týkajúce sa kódovania a dekódovania umeleckých textov. Terminologická dvojica „jazykový kód – literárny kód" nestačí na vystihnutie skutočnej zložitosti procesu tvorby a recepcie významovej výstavby diela. Podľa Rolanda Barthesa samotný text a jeho význam sa konštruuje a následne v procese čítania rekonštruuje pod vplyvom niekoľkých ďalších parciálnych kódov, podmienených kultúrnou a literárnou tradíciou, ktoré sa v danom diele spájajú a prekrižujú. Chápe ich ako pružnú sieť, ako perspektívy odkazovania, ktorých elementy vždy mieria k tomu, čo už – predtým niekde a niekoľkokrát – bolo povedané, napísané (Barthes 2007).

Text, umenie, kultúra

Ďalším dôležitým prínosom semiotických prístupov v literárnej vede bolo vytvorenie metodologickej a terminologickej bázy pre modelovanie medzitextových a medziumeleckých vzťahov, čo pomohlo formovaniu neskorších teórií intertextuality a intermediality. Tým, že sa literárny text začal vnímať ako komplikovaný znakový útvar, ktorý je v kontexte kultúry úzko prepojený so sieťou ďalších verbálnych i neverbálnych (vizuálnych, audiovizuálnych), umeleckých i neumeleckých znakov, otvorilo to cestu k vzniku semiotickej, resp. semioticky orientovanej estetiky. Jednotlivé druhy umenia niektorí bádatelia konfrontovali na základe charakteristických, svojbytných znakových vlastností a začali sa skúmať rôzne procesy prekódovania či transmutácie z jedného systému do druhého ako formy *intersemiotického prekladu*.

Vypracovanie komparatívnej teórie umení na semiologickom základe inicioval Jan Mukařovský (2000b, 20–21). V jeho stopách potom pokračovali a rôznym spôsobom koncept semiotickej estetiky ďalej rozvíjali niektorí českí (M. Otruba, Z. Mathauser, M. Grygar), ruskí (R. Jakobson, J. Lotman), slovenskí (F. Miko, A. Popovič, T. Žilka) a talianski (U. Eco, N. Dusi) literárni vedci. Treba dodať, že najsystematickejšie rozpracovanie sa spája s aktivitami predstaviteľov tartuskej školy, ktorým sa vďaka syntetickému prístupu podarilo dospieť nielen ku komparatistike verbálnych a ikonických druhov umenia, ale aj ku komparatistike kultúr (Bakoš 2000, 249).

Lotman a jeho spolupracovníci (Boris Uspenskij, V. N. Toporov, A. M. Piatigorskij, V. V. Ivanov a iní) vypracovali lingvocentrickú a textocentrickú semiotickú koncepciu kultúry, ktorá sa zakladá na intenzívnej výmene a tvorbe nových informácií či významov a jej mechanizmy vykazujú isté spoločné znaky s mentálnymi procesmi fungovania ľudského vedomia. Kultúru chápali ako znakový systém, ktorý pozostáva z niekoľkých pod-

systémov a tie ako celky a rovnako aj ich časti medzi sebou intenzívne komunikujú, čo znamená, že prekódovanie z jedného znakového systému do druhého je v prípade živej kultúry „na dennom poriadku".

Najdôležitejším východiskom semiotického výskumu kultúry je podľa nich jej úzka prepojenosť s jazykom a textom. Vzťah jazyka ku kultúre je bytostný, konštitutívny. Tartuskí semiotici predpokladajú exkluzívne postavenie prirodzeného jazyka v rámci kultúry. Jazyk stojí v centre systému každej kultúry, s ktorým spoluvytvára zložitý celok. Kultúra poskytuje členom daného kolektívu isté štrukturálne usporiadanie okolitého sveta (Lotman – Uspenskij 2003, 38) a je to práve jazyk, ktorý najpohotovejšie a najefektívnejšie spĺňa túto funkciu. Z toho dôvodu definujú jazyk ako prvotný modelujúci systém a všetky ostatné semiotické systémy, ktoré sa vo vzťahu k prirodzeným jazykom vyčleňujú ako odvodené, chápu ako druhotné modelujúce systémy. Mýty, náboženstvá, literatúra a rovnako aj ostatné druhy umenia patria k druhotným modelujúcim systémom, pretože svoje špecifické štruktúry budujú na báze prirodzeného jazyka.

Kultúra sa realizuje v textoch, možno ju chápať ako mechanizmus vytvárania, výmeny, dialógu, prekladu, skríženia, kombinácie – slovom: sústavnej cirkulácie a transformácie – rôznorodo usporiadaných a kódovaných textov. Lotman na nejednom mieste svojich štúdií stotožňuje kultúru s textom, zdôrazňujúc, že ide o veľmi zložitý, hierarchicky členitý a dynamický megasystém. Treba však hneď dodať, že ruský teoretik za text považoval nielen jedno konkrétne dielo (napr. jednu báseň či román), ale aj také vyššie celky ako cyklus, životné dielo daného autora, literatúru vymedzeného obdobia, rôzne tematické a štýlové celky (Lotman 1990, 320). Navyše pod textom nechápe iba verbálne texty, utkané z jazykových znakov, ale rovnako aj „výstupy" semiotických systémov odlišného druhu (napr. výtvarného umenia, divadla alebo filmu; obraz, socha, divadelné predstavenie, filmová scéna ako „text") – dokonca za text, t. j. za relatívne autonómnu semiotickú jednotku, považuje aj osobnosť či vedomie autora a príjemcu diela. Textovosť je u neho v podstate istá komplexná semiotická funkcia zachycovania, uchovávania a tvorby (nových) informácií či významov na rôznych stupňoch kultúry.

Týmto prístupom sa analýza literatúry, vrátane umeleckých prekladov a adaptácií, začlenila do širších estetických a kultúrnych kontextov. Inak povedané: semiotika literatúry sa stala integrálnou súčasťou semiotiky kultúry.

LITERATÚRA

Augustín. 1995. *O učiteľovi*. Bratislava: Archa.
Bakoš, Ján. 2000. *Štyri trasy metodológie dejín umenia*. Bratislava: Veda.
Barthes. 2007. *S/Z*. Praha: Garamond.
Culler, Jonathan. 1976. *Saussure*. Glasgow: Fontana/Collins.
Culler, Jonathan. 1993. *Saussure*. Bratislava: Archa.
Doubravová, Jarmila. 2002. *Sémiotika v teorii a praxi*. Praha: Portál.
Eco, Umberto. 1985. „Segni, pesci e bottoni: Appunti su semiotica, filosofia e scienze umane." In *Sugli specchi e altri saggi*, 301–333. Milano: Bompiani.
Eco, Umberto. 1997. *Semiotica e filosofia del linguaggio*. Torino: Einaudi.
Eco, Umberto. 2002a. „Znaky, ryby a knoflíky: Poznámky k sémiotice, filozofii a humanitním vědám." In *O zrcadlech a jiné eseje*, Umberto Eco, 392–434. Praha: Mladá fronta.
Eco, Umberto. 2002b. *Trattato di semiotica generale*. Milano: Bompiani.
Eco, Umberto. 2010. *Lector in fabula: Role čtenáře aneb Interpretační kooperace v narativních textech*. Praha: Academia.
Fabbri, Paolo. 2005. *La svolta semiotica*. Roma: Laterza.
Fabbri, Paolo – Marina Sbisà. 1985. „Appunti per una semiotica delle passioni." *Aut – Aut*, 34, 208: 101–118.
Fadda, Emmanuele. 2002. „La semiotica tra Peirce e Saussure." *Filosofia & Linguaggio in Italia* 5: 117–123.
Glanc, Tomáš. 2004. „Smí se pochybovat o sémiotice?" *Slovo a smysl* 1 (1): 91–99.
Greimas, Algirdas Julien – Fontanille, Jacques. 1991. *Sémiotique des passions: des états de choses aux états d'âme*. Paris: Éditions du Seuil.
Johansen, Jørgen Dines. 2002. *Literary Discourse: A Semiotic-Pragmatic Approach to Literature*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press.
Kalaga, Wojciech. 2006. *Mlhoviny diskurzu*. Brno: Host.
Lotman, Jurij M. 1990. *Štruktúra umeleckého textu.* Bratislava: Tatran.
Lotman, Jurij M. 1994. „Bachtinova dialogická koncepcia kultúry." In *Jurij M. Lotman: Text a kultúra*, 48–59. Bratislava: Archa.
Lotman, Jurij M. – Boris Uspenskij A. 2003. „O semiotickém mechanizmu kultury." In *Exotika: Výbor z prací tartuské školy*, ed. Tomáš Glanc, 36–59. Brno: Host.
Manetti, Giovanni – Paolo Bertetti – Alessandro Prato, eds. 2006. *Semiofood. Comunicazione e cultura del cibo.* Torino: Centro Scientifico Editore.
Morris, Charles W. 1997. „Základy teorie znaků." In *Sémiotika*, ed. Bohumil Palek, 197–257. Praha: Karolinum.
Morris, Charles W. 1938. "Foundations of the Theory of Signs." In *International Encyclopedia of Unified Science,* Volume 1, Number 2, eds. Otto Neurath – Rudolf Carnap – Charles W. Morris, Chicago: University Chicago Press.
Mukařovský, Jan. 2000a. „Význam estetiky." In *Jan Mukařovský: Studie I*, 63–75. Brno: Host.
Mukařovský, Jan. 2000b. „Strukturalismus v estetice a ve vědě o literatuře." In *Jan Mukařovský: Studie I*, 9–26. Brno: Host.
Nöth, Winfried. 2001. "Semiotic Foundations of Iconicity in Language and Literature." In *The Motivated Sign: Iconicity in Language and Literature 2*., eds. Olga Fisher – Max Nänny, 17–29. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
Sebeok, Thomas A. 2003. *Segni: Una introduzione alla semiotica*. Roma: Carocci.
Szívós, Mihály. 2013. *A jeltől a kódig: Rendszeres szemiotika.* Budapest: Loisir Kiadó.

Osolsobě, Ivo. 2002. *Ostenze, hra, jazyk*. Brno: Host.
Peirce, Charles Sanders. 1955. "Logic as Semiotic: The Theory of Signs." In *Philosophical Writings of Peirce*, ed. Justus Buchler, 98–120. New York: Dover Publications.

Peirce, Charles Sanders. 1998. „Logika ako semiotika: teória znakov." In *Pragmatizmus*, eds. František Mihina – Emil Višňovský, 131–152. Bratislava: IRIS.
Plesník, Ľubomír. 1998. *Estetika inakosti*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
Portis-Winnerová, Irene. 2014. „Peirceova, Saussurova a Jakobsonova estetická funkce: K syntetickému pojetí estetické funkce." In *Český strukturalismus v diskusi*, ed. Ondřej Sládek, 310–335. Brno: Host
Saussure, Ferdinand de. 1989. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Odeon.
Saussure, Ferdinand de. 1995. *Cours de linguistique générale*, eds. Charles Bailly – Albert Séchehaye. Paris: Editions Payot.
Szívós, Mihály. 2013. *A jeltől a kódig: Rendszeres szemiotika.* Budapest: Loisir Kiadó.
Traini, Stefano. 2006. *Le due vie della semiotica*. Milano: Bompiani.
Volli, Ugo. 2011. *Manuale della semiotica*. Roma – Bari: Editori Laterza.
Voigt, Vilmos. 2008. *Bevezetés a szemiotikába*. Budapest: Loisir Kiadó.
Winner, Thomas G. 1990. „Peirce a literární věda se zvláštním zřetelem k teoriím Pražského lingvistického kroužku." *Česká literatura* 38 (6): 481–493.
Zajac, Peter. 2009. „Zážitkovosť a modálna semiotika." In *O interpretácii umeleckého textu 24*, eds. Eva Kapsová – Miroslava Režná, 13–22. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.